

ГОСПОДАРСЬКИЙ ДОГОВІР В СИСТЕМІ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА: ПОНЯТТЯ, ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОЗНАКИ

ПОПАДИНЕЦЬ Г. О. - кандидат філософських наук, доцент кафедри ЦПП ННІ права та психології НУ «Львівська політехніка», доцент

УДК 346.13+347.113

В статті досліджуються теоретичні засади і напрямлення розвитку категорії «хозяйственный договор» в хозяйственных правоотношениях на основе національного законодавства. Проаналізовано поняття, правова природа і особливості ознаки господарського договору.

Ключові слова: господарське право, господарський договір, суб'єкти господарювання, господарська діяльність, господарські правовідносини.

Постановка проблеми

Сьогодні відносини між підприємцями України розширюються, що спричиняє застосування різних договірних форм у господарській діяльності, а тому значно зросла роль господарського договору. Це обумовлено докорінною зміною форм і методів організації матеріально-технічного забезпечення підприємств на підставі відцентралізованого розподілу матеріальних ресурсів до оптової торгівлі засобами виробництва і вільного продажу товарів, розвитку прямих тривалих господарських зв'язків. За цих умов у законодавстві закріплюються лише основні принципи, які визначають відносини підприємств при укладенні відповідних договорів.

Актуальність теми дослідження визначається ще і центральним місцем договору в правовому регулюванні господарського обороту. Необхідність виокремлення регулювання господарсько-договірних відносин викликана тим, що господарський договір, на відміну від цивільно-правового, часто за-

чіпає публічні інтереси, тобто його дія не обмежується впливом на сторони, які беруть у ньому безпосередню участь, а позначається на інтересах держави і суспільства в цілому. Саме це стало однією із причин прийняття разом з Цивільним кодексом (ЦК) також Господарського кодексу (ГК) України, значна частина норм якого встановлює особливості регулювання господарсько-договірних відносин. Проте на тлі незавершеної дискусії про співвідношення ЦК та ГК України постала необхідність детального вивчення та аналізу нормативно-правових актів, що здійснюють регулювання сфери договірних відносин у господарському обороті.

Стан дослідження

Ключова роль договору для господарського права підкреслювалася у працях: М. І. Брагинського, А. Г. Бикова, В. Г. Вердинкова, З. М. Земингофа, Ж. В. Акенова, О. С. Іоффе, А. Ю. Кабалкіна, Н. І. Клейна, В. В. Луця, В. К. Мамутова, В. Н. Можейко, І. Б. Новицького, Н. І. Овчинникова, Б. В. Покровського, М. К. Сулейменова, та інших учених.

Мета дослідження

Метою статті є поглиблення теоретичних засад та удосконалення напрямків розвитку категорії «господарський договір» у господарських правовідносинах на основі національного законодавства, визначення його правової природи та особливих ознак.

Виклад основних положень

Право України регулює майново-господарські та інші відносини суб'єктів господарювання з іншими учасниками відносин у сфері господарювання завдяки застосуванню двох основних нормативно-правових категорій: договір та господарський договір.

Перша категорія – майновий договір – є загальною. Законодавчо майнові договори усіх видів врегульовано ЦК (ст. 626- 654) [1].

У господарському праві категорія «договір» використовується у загальному і спеціальному значеннях. Договір, який регулює ст. 626 ЦК, у господарському праві означає будь-яку майнову угоду між двома або більше суб'єктами господарського права. Але з точки зору статутної діяльності суб'єкта господарювання майнові договори є різні. Наприклад, договір поставки підприємством продукції чи договір підряду на капітальне будівництво – з одного боку; договір купівлі-продажу підприємством меблів для офісу, канцелярських товарів тощо – з іншого. Ці договори різні, оскільки одні регулюють основну статутну діяльність суб'єктів господарювання, інші – обслуговуючу. Тому законодавець визначає і регулює договори про основну господарську діяльність суб'єктів окремою юридичною категорією – категорією господарського договору.

Термін «господарський договір» у праві України було введено Арбітражним процесуальним кодексом України (зараз Господарський процесуальний кодекс), який регулює порядок розгляду і вирішення господарських спорів, тобто спорів між підприємствами, установами та організаціями, які виникають при укладенні та виконанні господарських договорів (ст. 1 ГПК) [2].

Отже, категорії «договір» і «господарський договір» співвідносяться як загальне і особливе. Як особлива категорія господарського законодавства і права України господарський договір має певну правову основу.

Термін «господарський договір» широко використовується в законодавстві, юридичній літературі та в господарській практиці. Однак чинне законодавство не містить визначення господарського договору, хоча в Господарському кодексі України йому при-

свячена ціла глава 20 «Господарські договори» (статті 179-188) [3].

Господарський Кодекс України хоча й не надає загального визначення господарського договору, однак, аналіз його положень свідчить про відсутність загального підходу стосовно розуміння договору. Так, в одному випадку договір розглядається як юридичний факт, на підставі якого виникають господарсько-договірні зобов'язання (статті 179, 180 ГК України), у другому – відбувається його отождолення з господарським зобов'язанням (ст. 189 ГК України має назву «Ціна у господарських зобов'язаннях», незважаючи на те, що фактично йдеться про ціну як істотну умову господарського договору; у ст. 207 ГК України передбачена можливість визнання недійсними господарського зобов'язання, яке укладено учасниками господарсько-договірних відносин з порушенням хоча б одним із них господарської компетенції, а також окремих умов господарського зобов'язання), у третьому – як форма, яку набувають зобов'язання (ст. 186 ГК України, яка, до речі, має назву «Укладення організаційно-господарських договорів», передбачено, що договірне оформлення організаційно-господарських зобов'язань може здійснюватися учасниками господарських відносин на основі вільного волевиявлення) [4, с. 54].

Проблема вибору єдиного підходу щодо розуміння договору безумовно ускладнюється тим, що договір не обмежується якоюсь однією якістю та в теоретичній площині може розглядатися з різних ракурсів. Однак на законодавчому рівні, з метою однозначного розуміння юридичної термінології та запобігання виникненню юридичних колізій, має послідовно відбиватися розуміння тільки однієї, найбільш ключової правової іпостасі договору. Проте в сучасній доктрині господарського права немає єдиної думки щодо того, яка із теорій договору найбільшою мірою відповідає сутності та значенню даного правового засобу в господарському праві. Утім саме від вирішення такого питання безпосередньо залежить ступінь розвитку господарського договірного права. Окремі представники сучасного українського правознавства, переконані, що саме

зобов'язальницька концепція договору має стати домінуючою й наполягають на зміні на її користь цивілістичної доктрини договору [5, с. 29].

Так, О. А. Беяневич пропонує тлумачити господарський договір як засноване на згоді сторін і зафіксоване у встановленій законом формі зобов'язання між суб'єктами господарювання, суб'єктами організаційно-господарських повноважень, не господарюючими суб'єктами-юридичними особами, змістом якого є взаємні права та обов'язки в галузі господарської діяльності [6, с. 129]. Утім виникнення як зобов'язальних, так й інших видів правовідносин, є тільки результатами етапів укладання чи виконання договору, сутністю якого є взаємна згода сторін щодо встановлення правил їхньої поведінки у тій чи іншій сфері суспільних відносин, дотримання яких націлено на досягнення потрібних правових та/або економічних результатів, які у деяких випадках об'єктивуються у набутті управненою стороною речових, виключних або інших прав.

Традиційно у правовій науці сутність договору визначається через угоду сторін, домовленість сторін чи досягнення консенсусу. У юридичній енциклопедії договір характеризується як угода двох або більше сторін про встановлення, зміну або припинення відповідних прав і обов'язків [7, с. 232].

О. Г. Ракова відзначає, що у договорі особливе значення має його консенсуальність: договір і консенсус як стан домовленості щодо спірних питань нерозривно пов'язані між собою. При цьому, в одному випадку консенсус є обов'язковою передумовою правовідносин, а в іншому – результатом, якого прагнуть суб'єкти [8, с. 131, 135].

Ш. А. Калабекова виділяє такі властивості договору: 1) визначення взаємних прав і обов'язків сторін; 2) обов'язкове передбачення певної поведінки; 3) спрямованість на виникнення або зміну прав та обов'язків сторін; 4) відповідна форма; 5) спрямованість на досягнення конкретної мети; 6) еквівалентний характер; 7) універсальність [9, с. 37].

А. О. Дутко вважає, що договір поєднує в собі різні характеристики, він є джерелом права і юридичним фактом, і джерелом

встановлення взаємних прав та обов'язків та підставою виникнення договірних відносин. Автор вказує, що кожна галузь права, в якій застосовується конструкція договору, вносить в неї певні особливості, але її сутність при цьому не змінюється [10, с. 228-229].

Отже, договірна конструкція заснована на волевиявленні сторін та визначає умови реалізації зобов'язань, прийнятих на себе за договором. При цьому договір є зовнішньою формою зобов'язань сторін договору, виконання яких передбачено умовами укладеного договору.

Однак договір, як правовий засіб, застосовується у різних галузях права і тому виникає питання як визначити належність договору до конкретної галузі права. Галузева специфіка господарського договору накладає на нього особливі властивості, що витікають з господарсько-правових норм.

Проблематика природи господарського договору до сьогодення залишається дискусійною. На сьогодні наукові підходи до правової природи господарського договору можна згрупувати наступним чином.

Першим підходом є позиція, відповідно до якої господарський договір є різновидом цивільно-правового договору планового характеру, метою якого є співробітництво організацій, потрібне для досягнення відповідного господарського результату. Інший підхід до «господарського договору» полягає в тому, що він є відносно самостійним юридичним явищем, яке має власний зміст, специфічні форму і сферу застосування, особливий суб'єктний склад.

О. А. Беяневич доводить, що господарський договір є заснованим на згоді сторін і зафіксованим у встановленій законом формі зобов'язанням між суб'єктами господарювання, суб'єктами організаційно-господарських повноважень, негосподарюючими суб'єктами – юридичними особами, змістом якого є взаємні права і обов'язки сторін у галузі господарської діяльності [6, с. 61-62].

Отже, договори, які укладаються при здійсненні господарської діяльності, виокремлюються у господарський договір, який має чітку сферу застосування та не

може бути застосований до будь-яких правовідносин, окрім господарських. При цьому, наведене свідчить, що незалежно від підходу до розуміння «господарського договору», це правове явище є даністю, а з розвитком господарської діяльності, зовнішніх умов господарювання, глобалізаційних процесів в економіці правова конструкція господарського договору стає не лише регулятором тих чи інших господарських відносин, а надає можливості узгоджувати нововиявлені інтереси учасників господарського обороту.

В цілому нами підтримується наукова позиція, відповідно до якої господарський договір є самостійним правовим явищем, а його властивості вказують на те, що він є самостійним правовим інститутом. Наша позиція обґрунтовується й чинним законодавством України, де господарські договори дістали деталізації з визначенням умов їх укладення. У ст. 179 ГК України чітко визначає, що укладення господарського договору породжує господарські зобов'язання, а при укладенні таких сторони можуть визначати його зміст на основі вільного волевиявлення, примірного чи типового договору [3].

Для розширення знань про господарський договір цікавою є позиція В. С. Мілаш, яка, наполягаючи на нагальній потребі визначення основних напрямків подальшого розвитку інституту господарського договору, обґрунтовує його сутність через основні властивості договору як акту автономного регулювання (прийняття на підставі згоди індивідуальних установлень) та акту реалізації правових норм, спрямованого на створення цілісної моделі взаємовідносин сторін під час реалізації їхніх суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, що виникли внаслідок здійснення ними даного договірного акту. При цьому науковець доводить необхідність типізації господарських договорів і пропонує такі типи: виробничий та невиробничий договори; договірними видами, що належать до типу виробничого договору, – комерційний договір, господарський некомерційний договір, господарсько-споживчий та господарський виробничий за участю органів державної влади, органів місцевого самоврядування; договірними видами, що належать до типу невиробничого

договору, – господарський організаційний договір, господарський організаційно-управлінський договір; інвестиційний невиробничий договір [11, с. 4, 8, 121-122].

Господарські договори в Україні з прийняттям Господарського кодексу регулюються:

а) загальними (про зобов'язання, договір, зобов'язання, що впливають з договорів) і спеціальними (купівля-продаж, поставка, контракція сільськогосподарської продукції, постачання енергетичними та іншими ресурсами, лізинг, підряд, будівельний підряд, виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт, перевезення, транспортне експедирування, зберігання на товарному складі, позика, кредит, банківський вклад, банківський рахунок, факторинг, комерційна концесія тощо) статтями Цивільного кодексу;

б) нормативно-правовими актами господарського законодавства: Господарським кодексом, законами України про окремі види господарської діяльності (інвестиційну, зовнішньоекономічну, транспортну тощо).

Певну групу становлять нормативні акти колишнього Союзу РСР, які регулюють ті господарські договори, які повністю або частково не врегульовані законодавством України. Зокрема, це договори поставки продукції виробничо-технічного призначення та товарів народного споживання; договори перевезення вантажів внутрішнім водним транспортом.

Господарський процесуальний кодекс України містить загальне правило про те, що спори, що виникають при укладенні господарських договорів, можуть бути подані на вирішення господарського суду (ст. 10), визначає процедуру досудового врегулювання спорів, що виникають у разі зміни та розірвання певної категорії господарських договорів (ст. 11), а також регулює процесуальні відносини щодо порушення позовного провадження з господарських спорів та їх вирішення [2].

Отже, у визначенні поняття господарського договору слід враховувати і загальні ознаки категорії майнового договору, і особливі його ознаки, відображені у господар-

ському законодавстві.

Із загальноправової точки зору господарський договір становить собою господарське правовідношення між двома або більше суб'єктами, змістом якого є їхні договірні зобов'язання діяти певним чином: передати і прийняти майно, виконати роботу, надати послуги і т. ін. Господарський договір – це регулятор конкретних (одиничних) господарських відносин (зв'язків) між суб'єктами господарської діяльності, умови дії якого визначають самі суб'єкти.

Як спеціальна правова категорія господарський договір має особливі ознаки, що дозволяють відокремити його від інших видів договорів, в тому числі цивільних. Особливими ознаками господарського договору є :

1. Особливий суб'єктний склад (зазвичай господарські договори укладаються за участю суб'єктів (суб'єкта) господарювання. Найчастіше сторонами в господарському договорі є суб'єкти господарювання, проте такі договори можуть укладатися і за участю інших учасників господарських відносин: органів або організацій господарського керівництва (зокрема, при укладенні державних контрактів), негосподарських організацій (для задоволення їхніх господарських потреб у продукції, роботах, послугах суб'єктів господарювання), громадян як засновників господарських організацій корпоративного типу (для забезпечення спільної діяльності щодо заснування суб'єктів господарювання).

2. Спрямованість на забезпечення господарської діяльності учасників договірних відносин: матеріально-технічного забезпечення їхньої діяльності, реалізації виробленої ними продукції (робіт, послуг), спільної діяльності щодо створення нового суб'єкта господарювання (господарської організації), спільного інвестування, координації господарської діяльності тощо.

3. Тісний зв'язок з плановим процесом, насамперед з внутрішньофірмовим плануванням учасників господарських відносин, а також з державним (щодо суб'єктів, які функціонують на державній формі власності, підприємств-монополістів) і комунальним плануванням (щодо підприємств та ор-

ганізацій комунальної форми власності). Ця риса господарських договорів пов'язана з попередньою і віддзеркалює специфіку господарської діяльності – її систематичність, що потребує планування як обов'язкового елемента організації такої діяльності.

4. Поєднання в господарському договорі майнових (виготовлення або передача, продукції, її оплата тощо) та організаційних елементів (визначення порядку виконання, приймання виконання, підстав дострокового розірвання договору, порядку розгляду спорів між сторонами договору тощо).

5. Обмеження договірної свободи з метою захисту інтересів споживачів (вимоги щодо якості та безпеки товарів, робіт, послуг) і загальногосподарських інтересів (типові договори, заборона застосування методів недобросовісної конкуренції, обов'язковість укладення державних контрактів для окремих категорій суб'єктів господарювання, ліцензування та квотування зовнішньоекономічних операцій тощо)

6. Можливість відступлення від принципу рівності сторін (державні контракти, договори приєднання, договори, що укладаються в межах рамочних контрактів) [12, с. 8].

Безумовно, в сучасних умовах деякі з названих ознак господарського договору потребують уточнення. Зокрема, суб'єктами господарських договорів можуть виступати не лише юридичні особи (організації), а й громадяни, які у встановленому порядку здійснюють підприємницьку діяльність; договори з участю зазначених осіб є переважно неплановими.

Висновки

Узагальнивши названі ознаки, можна дати таке визначення: господарський договір – це спеціальний правовий документ, у якому зафіксовані майнові та організаційні зобов'язання учасників господарських відносин (сторін), спрямовані на обслуговування (забезпечення) їхньої господарської діяльності (господарських потреб) із врахуванням загальногосподарських (публічних) інтересів.

Господарський договір є правовою формою господарських зв'язків, тобто тих від-

АНОТАЦІЯ

У статті досліджуються теоретичні засади та напрямки розвитку категорії «господарський договір» у господарських правовідносинах на основі національного законодавства. Проаналізовано поняття, правову природу та особливі ознаки господарського договору.

носин, які формуються між суб'єктами господарювання з приводу руху матеріальних благ, незалежно від того, чи перебувають їх учасники у відносинах диспозитивності або субординації. Особливими ознаками господарського договору є: визначена економічна і правова мета, укладаються на підставі відповідних державних контрактів та замовлень, обмежене коло суб'єктів.

Література

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
2. Господарський процесуальний кодекс України. Кодекс від 06.11.1991 № 1798-ХІІ // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 6, ст.56.
3. Господарський кодекс України від 16. 01. 2003 р. // Відомості Верховної Ради України.-2003.-N18 -22.-Ст. 344.
4. Костенко Л. Укладення господарського договору. //Юридичний журнал. – 2006. – №10. [Електронний ресурс]. – режим доступу: [//www.justinian.com.ua/article.php?id](http://www.justinian.com.ua/article.php?id)
5. Шишка Р. Б. Цивільне право України: Курс лекцій. У 6-ти т. Т. 5 кн. 2 Договірне право: Ч 1. Загальні положення про договори на передачу майна у власність. – Х., 2006. – 336 с.

SUMMARY

In the article was written theoretical legal principles and directions of development for "economic agreement" in commercial relations based on national legislation. The concept, legal nature and specific features of a business agreement were analyzed.

6. Беляневич О.А. Господарське договірне право (теоретичні аспекти): монографія / Беляневич О. А. – К.: Юрінком Інтер, 2006. – 592 с.
7. Юридична енциклопедія / гол. ред. Ю. С. Шемшученко. – К.: Українська енциклопедія, 1998. – Т. II. – 743 с.
8. Ракова Е. Г. Договор как форма и процессуальный институт позитивного права: дис..канд. юрид. наук: 12.00.01 /Ракова Е. Г. – СПб., 2004. – 193 с.
9. Калабеков Ш. В. Договор как универсальная правовая конструкция: дис..канд. юрид. наук: 12.00.01 / Калабеков Ш. В.; Моск. гос. юрид. академия. – М., 2003. – 259 с.
10. Дутко А. О. Аналіз юридичної конструкції господарського договору /А. О. Дутко //Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2008. – Вип. 6(74). – С. 227-235.
11. Мілаш В. С. Комерційний договір у господарському праві: теоретичні проблеми становлення та розвитку: дис...доктора юрид. наук: 12.00.04 /В. С. Мілаш. Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2008. – 430 с.
12. Пархоменко Н. М. Договір в системі права України: Аторефер. дис...канд. наук. – К., 1998. – 16 с.